

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

“ALPOMISH” DOSTONI ASOSIDA FANLARARO YONDASHUV ORQALI O‘QUVCHILARDA ILMIIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH

Nurboyev Shirinbek

Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim
nazariyasi va metodikasi kafedrasida v.b dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada “Alpomish” dostoni misolida o‘quvchilarda fanlararo yondashuv asosida ilmiy tafakkurni shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Doston tarkibida uchraydigan toponimik, etnonimik, zoonimik va lingvistik birliklar orqali tarix, tilshunoslik, zoologiya hamda madaniyatshunoslik fanlari bilan integratsiya imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, badiiy asarlarni kompleks tahlil qilish o‘quvchilarning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki ularning ma‘naviy-axloqiy dunyoqarashini ham rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: Alpomish dostoni, fanlararo yondashuv, toponimika, etnonimika, zoonimlar, lingvistika, ilmiy tafakkur, integratsiya

Аннотация

В данной статье рассматривается формирование научного мышления учащихся на основе междисциплинарного подхода на примере эпоса «Алпомыш». Анализируются топонимические, этнонимические, зоонимические и лингвистические элементы, представленные в эпосе, а также их связь с историей, языкознанием, зоологией и культурологией. Результаты исследования показывают, что комплексный анализ художественных произведений способствует не только расширению знаний учащихся, но и развитию их духовно-нравственного мировоззрения.

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Ключевые слова: эпос Алпомыш, междисциплинарный подход, топонимика, этнонимы, зоонимы, лингвистика, научное мышление, интеграция

Abstract

This article examines the formation of students' scientific thinking through an interdisciplinary approach based on the epic "Alpomish." The study analyzes toponymic, ethnonymic, zoonymic, and linguistic elements found in the epic and explores their connections with history, linguistics, zoology, and cultural studies. The findings indicate that a comprehensive analysis of literary works not only broadens students' knowledge but also enhances their moral and intellectual development.

Keywords: Alpomish epic, interdisciplinary approach, toponymy, ethnonyms, zoonyms, linguistics, scientific thinking, integration

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida fanlararo integratsiya asosida o'quvchilarning ilmiy tafakkurini shakllantirish dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy asarlarni o'rganishda ularni faqat adabiy manba sifatida emas, balki turli fanlar bilan uzviy bog'liq kompleks bilim manbai sifatida talqin etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, xalq og'zaki ijodining yuksak namunalaridan biri bo'lgan "Alpomish" dostoni o'quvchilarda keng qamrovli bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur doston tarkibida uchraydigan toponimlar, etnonimlar, zoonimlar hamda lingvistik birliklar orqali tarix, geografiya, zoologiya, tilshunoslik va

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

madaniyatshunoslik kabi fanlarga oid bilimlarni integratsiyalash imkoniyati mavjud. Shu sababli, ushbu maqolada “Alpomish” dostoni asosida fanlararo yondashuvni qo‘llash orqali o‘quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Dastlab toponika, etnonimika, zoologiya fanlari bilan bog‘liq jihatlariga, so‘ngra lingvistika, madaniyatshunoslik va boshia fanlar bilan bog‘liq o‘rinlarni qisqacha kuzatamiz. “Alpomish” dostonini mutolaa qilgan har bir o‘quvchi eposda uchraydigan joy nomlari bilan yaqindan tanishadilar. Xususan, Amu, Oyko‘l (Oynali ko‘li, Oyna ko‘l) Arpali ko‘li, Ko‘kqamish ko‘li, Bobir ko‘li , Olotog‘, Asqar tog‘, Shakaman tog‘i, Zil tog‘i, Bobotog‘, Qog‘oton tog‘i, Toychaxon mamlakati, Chilbir cho‘li, Turkmaniston, Shahrison, Chorsu, Registon, Astraxon, Chin-Mochin, G‘azira, Toshkent, Makka Muazzam, Shahimardon, Samarqand, Madina, Mashriq, Boysun toponimik nomlar dostonida qayt etilishi barobarida qadimgi nomlar sifatida bugungi o‘quvchilarga boy tarixiy ma‘lumot beradi. Qolaversa, tarix va toponimika kabi fanlariga aloqador bo‘lgan dastlabki tarixiy va toponimik ilmiy tushunchalarni o‘zlashtirishga imkoniyat yaratiladi.

Ilmiy an‘analarga ko‘ra, etnonimlarga insonlarning alohida guruhini ifodalovchi xalq, urug‘, elat, millat nomlari kiritiladi. Dostonda uchraydigan etnonimlar: xalq nomlari (o‘zbek, o‘zbak), qalmoq, qozoq, xitoychalar) va urug‘-elat nomlari (qo‘ng‘irot eli, kas‘hal eli, Boysun-Qo‘ng‘irot elati) haqidagi ma‘lumotlar har o‘quvchining o‘zligini tanish, boshqa xalq-elatlar bilan yaxshi munosabatlarda bo‘lish ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Dostonda ko‘p tilga olingan etnonimlarning etimologiyasi haqida o‘qituvchi tomonidan sinf o‘quvchilariga biroz ilmiy tushunchalar berilsa, ayni muddao bo‘ladi. Masalan, “qalmoq” atamasi haqida so‘z yuritganda, mazkur atama mo‘g‘ulcha “xalimag” – aralash-quralash ma‘nosini bildiradi, degan mulohazani aytgani ma‘qul. Dostonda “qozoq” atamasi atigi bir marta uchraydi. “Alpomish: Qizi juvonlarni haydab o‘tarman / CHO‘ri

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

qilib qozoqlarga sotarman”, deydi. Tarixdan ma’lumki qozoqlar o‘zbek va qalmoqlarga azaliy qo‘shni bo‘lgan. Shu boisdan mazkur epos dastlab O‘zbekistonda yaratilganligi va versiya-variant asosida boshqa hududlarga tarqalganligidan dalolat beradi.

Mazkur dostonni o‘rganishga bag‘ishlangan darsda o‘quvchi asar bilan tanishish va uni tahlil qilish orqali zoologiya faniga daxldor ilmiy tushunchalarni ham egallaydi. Masalan, doston matnida uchradigan hayvon va parrandalarning nomlari – zoonimlar (Boychibor – Alpomishning oti, Torlonbiy-Boychiborning enasi, Ko‘kdo‘nan-Ko‘kaldoshning oti, Olatoy-Kayqubot choponning oti, Boyqadam, Iziquti – Barchinoyning itlari, Semurg‘, Qiyg‘ir, Lochin, Xabarchi g‘oz, Qarchig‘ay, Suqsur, qarg‘a kabi)lar shular jumlasiga kiradi. Ushbu muloxazalarning tasdig‘ini “Alpomish” dostoni syujetining epik tasvirlarida ko‘plab kuzatish mumkin. Masalan: Alpomish yetti yil zindonda yotib, chohdan qutilib, yovlarni yengib o‘zi tug‘ilib o‘sgan makoniga qaytganida uni birinchi bo‘lib Boychiborning enasi – Torlon biya kutib oladi: “Torlon biya Boychiborning enasi Chiborning dovushini to‘qayda bildi, Bandi ketgan Chibor esiga keldi, hayvonzod kishnadi, yo‘llarga kirdi”.

Ijodkor xalqimiz orasida it azaldan vafodorlik, sadoqat timsoli tushunchalari bilan tasvirlanadi, biror xavf-xatarni oldindan seza oladigan, xushyor; ayni paytda egasi (xo‘jayini)ni zarur paytda himoya qiladigan qo‘riqchi sifatida qadrlanadi. “Alpomish”da Boyqadam, Iziquti nomlardagi itlar ana shunday xususiyatlarga ega bo‘lgan jonivorlar – zoonimlar sanaladi.

Ular birinchilardan bo‘lib Alplarning enasi – shum niyatli Surxayl Maston kampirning xatti-harakatini payqaydi:

“Boylarning molin boj qip olayin,
Bebosh bo‘p ketmasin boyni ko‘rayin.
Bir oziroq chiqim solib kelayin,

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Yomonini borib tergap kelayin” degan maqsadni eng avvalo boyagi itlari payqaydi, natijada, bu itlar “mazgili Chilbir”ga kelgan Surxayl Mastonga qarshi chiqadi, unga qaqshatqich zarbalar beradi:

Yaqinladi Boysarining uyiga,
Borayotgan shundayin ayyor edi,
Boysarida to‘qqiz ko‘ppak bor edi,
Ko‘ppaklari bu ayyorni ko‘radi,
Chopib kelib bul o‘rtaga oladi,
Har qaysi har yoqdan tortib taladi,
Ayiqday chinqirib kampir quladi,
Boyqadami emchagidan oladi,
Iziqquti qovuqqa chang soladi,
Ayiqday chinqirib kampir quladi,
To‘qqiz ko‘ppak o‘rtaga op taladi....

Mazkur dostonni o‘rganishga bag‘ishlangan darsda o‘quvchi asar bilan tanishishi va uni tahlil qilish orqali lingvistika (tilshunoslik) faniga aloqador dastlabki ilmiy tushunchalarni ham egallash imkoniyati bor. Bu o‘rinda birgina antroponimlar ya’ni shaxs nomlarini olaylik. Doston matni bo‘yicha olib borilgan va aniqlangan statistika ma’lumotlarning ko‘rsatishicha, dostonda jami 149 ta atoqli ot bo‘lib, shundan 38 tasi shaxslar, yani kishi ismlari sanaladi. Mazkur antroponimlar bir vaqtda va bir hududda yashagan hamda turli davrlarda, xilma-xil hududda yashagan kishilar (epik qahramonlar)ning atoqli oti bo‘lib ular bir biridan farqlanadilar bunday farqlanishlarni quyidagi tasnifda kuzatamiz:

a) bir vaqda, bir hududda yashagan shaxs-epik qahramon nomlari (Alpomish, Qaldirg‘och, Barchin, Boysari);

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

b) bir vaqtda, ammo boshqa hududda yashagan epik qahramon nomlari (Tavka oyim va Qaldirg‘ochoyim, Boybo‘ri, Qorajon, Ko‘kaman, Ko‘kaldosh, Oygashqalar, Davonbiy, Boybo‘ri, Yodgor);

v) turli davrlarda va boshqa hududlarda yashagan shaxs otlari (Rustami Doston, Xo‘ja Xofiz Sheroziy, Sofi Ollayor, Hazrat Ali, Iskandar, Fozil shoir Yo‘ldosh o‘g‘li);

Lingvistikada, xususan, atamashunoslik tarixidan shu narsa ayonki, nomlar insonlarning orzu-umidi, eng yaxshi fazilatlari va fantaziyasi asosida qo‘yiladi. Lekin, shunga qaramasdan ko‘pgina nomlar xilma-xil sabablarga ko‘ra qayta tobulashtiriladi va natijada yangi-yangi efemik nomlar hosil qilinadi. Ayni hol insonlarning kundalik turmushidagi o‘zaro munosabatlarida va ayniqsa xalq dostonlarida ham kuzatiladi. “Alpomish dostoni”da ham evfemiklashtirilgan nomlar, masalan, xonim, xonto‘ram, polvon, biy bobomnin guli, to‘ram, kabi evfemik murojaatlar ham ancha faol qo‘llanilgan. Barchin tilidan aytilgan quyidagi murojaatlarga – she‘riy parchalarga e‘tibor qilamiz:

Xonim kelsa, senday qalmoq o‘lmaymi,

Xoling bilib to‘g‘ri yursang bo‘lmaymi,

Yoki:

Chakasda **shunqorim** bordir,

Elda zo‘ra borim bordir,

Qatorda **norim** bordir,

Chilla kirganda mast bo‘lgan

Xatanga boshinurgan,

Ne zo‘rlarning dodin bergan,

Qo‘ng‘irotda **qaysarim** bordir.

Ko‘ramizki, dastlabki she‘riy parchada beshikkerti qilingan epik qahramon (Barchin) o‘z yorining ismini aytmasdan tobulashtirish orqali “xonim” evfemasini

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Alpomish nomi o‘rnida qo‘llagan. Keyingi misralarda Barchin o‘z yorini ta’rif tavsif qilish uchun yana evfemik asosga tayanadi. “Yorim bor” degan tushunchani mumkin qadar yumshatib, ayni vaqtda ulug‘lab (elda zo‘raborim), ko‘klarga ko‘tarib va maqtab (ne zo‘rlarning dodini bergan) ifoda etganligini kuzatamiz. Bu tarzda evfemik murojaatlarning ijtimoiy– ma’naviy asoslari borki, ularning bir qismi milliy qadryatlarimizning mazmun-mohiyatiga borib taqaladi. Sharq ayollari o‘rtasida, xususan, millatimiz ma’naviyatida ayol kishi turmush o‘rtog‘ining nomini aytmalik, uning o‘rniga biror evfemik murojaatdan foydalanish rusmi-odati qat’iy muhrlanib qolgan. Xalqimizning yuksak ma’naviyatini va ma’naviy merosini ko‘z-ko‘z qiladigan “Alpomish” dostonida ham Barchinoy nutqida “Chokasta shunqorim”, “elda zo‘raborim”, “qatordagi norim”, “qo‘ng‘irotda qaysarim” kabi evfemik birikmalar bo‘lajak yori (Alpomish)ga nisbatan qo‘llangan. Umuman, dostonda er tushunchasini ifodalovchi 20 tadan ortiq evfemalar uchraydiki, ularning ichida begim, to‘ram so‘zlari ixcham, go‘zal va ayni vaqtda damda adabiy tilga mos, hamma uchun tushunarli tarzda qo‘llangan. Dostonning quyidagi misralarida Barchinoy onasi Alpomish nomini to‘g‘ridan to‘g‘ri aytmaganligi va muayyan tarzda tobulashtirganini ko‘ramiz:

Qozonda qaynayotgan shirboz go‘sh t emas,

To‘rda o‘tirgan qizning boshi bo‘sh emas,

Qizim domat bobosining uliga

Mol bergani Boysun Qo‘ng‘irot elida...

Uchar qushdan o‘tar bul mingan oti,

Mingni kesar, qo‘lda kesar po‘lati...

Ko‘rsa dushmanlarning qolmas toqati,

Asli o‘zi qo‘ng‘irot elining bekozdi.

Shul qizimning bul atashkan domati,

Shul bo‘ladi bir yurtning vallomati

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Bu she'riy parchalarning dastlabki ikki misrasidagi boshi bo'sh birikmasi mazmuniga ko'ra erga tegmagan iborasi bilan sinonim hisoblanadi. Erga tegmagan ifodasida "qo'pollik" pragmatik semasi mavjud bo'lib, boshi bo'sh iborasining evfemik vosita sifatida qo'llanishida millatimizga xos va qadriyatimizga mos andisha, uyatchanlik kabi xislatlar ko'zga tashlangan. "Alpomish"da ham bu iboradan Barchinga kelgan sovchilarga javob berishda epik qahramon juda o'rinli foydalana olishgan. Masalan, "O'zbeklarning yaxshi qizi bo'lsa, boshi bo'shmi, deyin, avval so'rayin" kabi murojaat nutqidan shuni anglash mumkinki, sovchilar avval sovchi bo'lib borilayotgan qizning boshi bo'shmi? degan niyati ifodalangan. Bu o'rinda dostonni o'rganishga kirishgan har bir o'quvchi uchun iboraning ma'nosi hech bir qiyinchiliksiz tushuniladi va bunga javoban boshi bo'sh emas, ya'ni, Barchin Boysun – Qo'ng'iro't elida domat bobosining o'g'li Alpomishga unashtirilgan, degan asosiy hukm – xulosa bilan tanishadi.

Ko'rinadiki, mazkur dostonni o'rganishga bag'ishlangan darsda o'quvchi asar bilan tanishish va uni tahlil qilish orqali tarix, toponimika, etnografiya, zoologiya, lingvistika, madaniyatshunoslik, qadriyatshunoslik kabi fanlarga aloqador bo'lgan dastlabki ilmiy tushunchalar beriladi. Demak, o'quvchilarning ilmiy taffakkurini faqat adabiyot darsliklaridagi nazariy ma'lumotlar bilan birga, fanlararo bog'lanish orqali ham shakllantirish va ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini kengaytirish mumkin. Bularning hammasi o'z navbatida ularning zamon talablariga javob beradigan, yuksak ma'naviyatli inson sifatida tarbiyalanishiga mustahkam poydevor bo'la oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, "Alpomish" dostoni nafaqat badiiy asar sifatida, balki fanlararo bilimlarni shakllantirishda muhim pedagogik manba hisoblanadi. Undagi toponimik, etnonimik, zoonimik va lingvistik birliklar o'quvchilarga turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida

Global Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

Hosted Online from Berlin, Germany

Date: 2nd April, 2026

Website: <https://econferencia.com>

ularning ilmiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish hamda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi.

Shuningdek, badiiy asarlarni fanlararo yondashuv asosida o'qitish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchilarda kompleks bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Demak, adabiyot darslarida "Alpomish" dostoni kabi asarlardan foydalanish orqali o'quvchilarni har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va tafakkurga ega shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.

Foydananilgan adabiyotlar:

1. "Alpomish" dostoni. – Toshkent: "Zukko kitobxon" nashriyoti, 2022. – 256 b.
2. Tÿra Mirzayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 320 b.
3. Mamatqul Jo'rayev. O'zbek folklori va uning taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2015. – 280 b.
4. A. Hojiyev. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 192 b.
5. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2009. – 600 b.
6. N. Mahmudov. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: Fan, 2013. – 240 b.2)